



Een illustratie van Jan Sluifers voor Theo Thijssens, *Jongensdagen*, 1909. Afbeelding uit *De verbeelders* (Vantilt, 2014).

[B] **KIJKEN DOET LEZEN. EEN EEUW
NEDERLANDSE BOEKILLUSTRATIE
IN WOORD EN BEELD**

De meeste prentenboeken worden onder het mom van kinderboeken verkocht. Zeker in Nederland, waar de status van het beeld – onder invloed van de calvinistische traditie – van oudsher lager is dan die van het woord. Maar hoe terecht is dat? Iedereen die het in februari bij Lemniscaat verschenen ruim bemeten en rijk geïllustreerde gedichtenprentenboek *Zo mooi anders* ter hand neemt, zal zich realiseren dat veel prentenboeken vermoedelijk een groter bereik hebben dan de vermeende doelgroep. De verzamelde gedichten in deze bundel van zowel auteurs uit de kinderboekenwereld als uit de volwassen republiek der letteren, inspireerden toonaangevende Nederlandse illustratoren als Annemarie van Haeringen, Marije Tolman, Peter Paul Rauwerda en Dorine de Vos tot beelden met op verschillende niveaus zo'n eigen, grote poëtische zeggingskracht, dat ze, op een enkele na, zichtbaar tegen autonome kunst aanschuren. Jammer is het daarom dat de status van illustratiekunst in het culturele veld zo marginaal is.

Een veel gehoorde analyse is dat die geringe waardering te wijten valt aan de bestsellercultuur in de (kinder)boekenwereld waarin, hopen op commercieel succes, laagdrempeligheid veelal voorrang geniet boven artistieke gelaagdheid. Toch is die te kort door de bocht, zo blijkt uit *De verbeelders - Nederlandse boekillustratie in de twintigste eeuw* van Saskia de Bodt, kunsthistorica en bijzonder hoogleraar illustratie aan de Universiteit van Amsterdam. In dit prachtige boek, dat een breed historisch overzicht biedt van bekende en onbekende Nederlandse illustratoren die “iets aan de geschiedenis van de illustratie hebben bijgedragen” en dat zich dus “nadrukkelijk niet tot kinderboeken beperkt”, maakt De Bodt op voortreffelijke wijze inzichtelijk hoe wonderbaarlijk veelzijdig het illustratievak is en het juist in de twintigste eeuw voortdurend aan veranderingen onderhevig was, discussies opriep en het ene moment meer waardering kreeg dan het andere.

De indeling van *De verbeelders* is chronologisch en helder. De vorige eeuw is onderverdeeld in zes tijdvakken die steeds beginnen met een uitgebreide historische inleiding waarin eerst wordt ingegaan op de artistieke producten voor volwassenen (reclame



M.C. Escher, *De Zondebok*, in: A.P. van Stolk, *Flor de Pascua*, 1921. Afbeelding uit *De verbeelders* (Vantilt, 2014).

en cartoons in tijdschriften en kranten en geïllustreerde literatuur) en vervolgens op ideeën over (volks)opvoeding en geïllustreerde kinderboeken. Na iedere inleiding, die overigens opent met een paginagrote voor die tijd karakteristieke kleurenillustratie, worden in korte, maar krachtige portretten een aantal illustratoren voorgesteld. Goedgekozen daarbij zijn de ondertitels bij de portretten die in enkele woorden de betreffende illustrator treffend typeren. Bij Jan Sluijters (1881-1957), die volgens Bodt als een van de meest vernieuwende Nederlandse kunstenaars uit de eerste helft van de twintigste eeuw geldt, staat bijvoorbeeld 'De kunst van het overdrijven'. Het 'Gedoemd tot Pietje Bell' bij David Abraham Bueno de Mesquita (1889-1962) maakt de tekst die volgt bijna overbodig. En niet minder veelzeggend zijn de koppen bij M.C. Escher (1898-1972), 'Mijn werk heeft niets illustratiefs', en Jenny Dalenoord (1918-2013), 'Professioneel en vernieuwend'.

Zo'n strak chronologisch stramien klinkt misschien saai, maar is het geenszins. Als er iets duidelijk wordt na het bekijken van alle afbeeldingen die De Bodt en haar medewerkers met zorg voor hun boek verzamelden, dan is het wel dat veel illustraties

een sterk persoonlijk karakter hebben en qua stijl niet altijd parallel lopen met de overige, door de sociaaleconomische omstandigheden gevoede culturele ontwikkelingen in hun tijd. Een thematische, op kunststijl of techniek gebaseerde opzet over de geschiedenis van de illustratiekunst had zo maar eens ten koste kunnen gaan van een aantal verrassend eigenzinnige illustratoren waarvoor nu gelukkig wel ruimte is vrijgemaakt.

Zoals Alfred Listel (1877-1956) alias Frederik Gouwe, de latere directeur van de Vereniging van Ambachts- en Nijverheidkunst die graficus en dichter ineens was en door De Bodt wordt gekarakteriseerd als origineel met een absurdistische kijk op de wereld, een "typische tegenpool van de illustrerende dames" (onder wie Nelly Bodenheim en "het gemakkelijke etiket" Rie Cramer) uit het interbellum. Dat was overigens "een gouden tijd" waarin het illustratievak professionaliseerde en talrijke "schone boeken" voor jong en oud verschenen. Of El Pintor, het pseudoniem van Galinka Ehrenfest (1910-1979). Zij hanteerde onder invloed van haar docent Paul Citroen (1896-1983) en diens ervaringen aan het Bauhaus in Weimar en Dessau, een voor de oorlogsjaren opmerkelijke,

progressieve tekenstijl. De lichte en ruime, soms bijna surrealistische illustraties in het prentenboek *Kom binnen in het huis van El Pintor* (een daarvan is paginagroot afgebeeld naast het titelblad van *De verbeelders*), getuigen van een grote artistieke vrijheid, die, volgens De Bodt en collega's "tijdens de oorlogsjaren bij andere onderdelen van de beeldende kunst nauwelijks denkbaar was." En *last but not least* Phiny Dick, (1912-1990), de echtgenote van Marten Toonder, die behalve "de geestelijk vader" van Tom Poes ook zijn eerste drie avonturen aan het krantenpapier toevertrouwde en zo Nederlands eerste striptekenaar werd.

De chronologische opbouw biedt je ondertussen een prettig houvast en goed inzicht in de diverse stilistische stromingen in de twintigste eeuw. Na de dominantie van de art nouveau zetten avant-gardistische kunstbewegingen als De Stijl en het uit de Russische grafiek overgewaaid constructivisme een aantal experimentele kunstenaars op een nieuw spoor. De kubistische beeldtaal, stilistische vormen en heldere kleuren van bijvoorbeeld Lou Loeber (1894 - 1983), die haar tijd ver vooruit was, en Wim van Overbeek (1915 - 2012) en Johanna Bottema (1918 - 1974) ogen ook nu nog steeds aangenaam verfrissend en modern. Hun werk kondigde als het ware een nieuwe wereld aan, die na WO II met Cobrakunstenaars Karel Appel, Lucebert en Gerrit Kouwenaar definitief aanbrak. De rol van de illustrator werd gaandeweg minder dienstbaar. Dat resulteerde in meer artistieke vrijheid en eigenzinnige grootheden als de door Picasso geïnspireerde Wim Hussem (1900-1974), liefhebber van abstractie; Fiep Westendorp (1916-2004), wier gestroomlijnde figuurtjes liggen opgeslagen in het collectieve geheugen; en "de Mondriaan onder de illustratoren", Dick Bruna (1927).

Voor de huidige status van de illustrator en het feit dat het terrein van de moderne boekillustratie zo smal is geworden als de kinderboekenwereld breed is – de professionalisering van het illustratievak ten spijt – is het eerste hoofdstuk zeer verhelderend. Daarin wordt de invloed geschetst van de uit Engeland overgewaaid, brede *Arts and Crafts Movement*. Het zou zomaar kunnen zijn dat die idealisten die eind negentiende eeuw een betere wereld wilden creëren door kunst zodanig in het dagelijks leven te integreren dat ook "de nieuwe

mens" (arbeider) met authentieke schoonheid in aanraking kwam, een democratisering golf op gang hebben gebracht waarvan we de gevolgen nu nog merken. Het is ook zeker niet ondenkbaar dat veel kunstvormen die toen zijn aangepast, onder het motto dat kunst in de loop van de tijd veel te elitair was geworden, ertoe hebben bijgedragen dat geleidelijk aan een kloof tussen "hoge" en "lage" kunst ontstond.

Die kloof, schrijft De Bodt in haar epiloog, speelt de hedendaagse boekillustratie parten. Tegenover de goedkope strip staat de dure graphic novel. Tegenover de variatie aan Disney-uitgaven staat het elitaire, maar kunstzinnige kinderprentenboek. Artistieke boekomslagen behoren definitief tot het verleden. En als er geïllustreerde volwassenenliteratuur verschijnt, dan betreft het meestal een gelimiteerde uitgave van een exclusieve poëziebundel.

Maar De Bodt oordeelt niet, en dat is prettig. Zoals het een goed wetenschapper betaamt, verzamelt ze de feiten waarna een scherpe maar objectieve analyse volgt. Dat de tv, (animatie)film, computer en apps, inmiddels geduchte concurrenten van het geïllustreerde boek zijn, sluit dus niet uit dat het genre niet ook verrijkt wordt door de komst van de nieuwe media. De serie portretten waarmee *De verbeelders* eindigt, getuigen daarvan. Harrie Geelen (1939), Joke van Leeuwen (1952), Ted van Lieshout (1955) en Wouter van Reek (1960), geen van allen deinst ervoor terug de computer te gebruiken. Laatstgenoemde bouwde zelfs, strevend naar maximale vrijheid en flexibiliteit, zijn eigen tekenprogramma.

Logischerwijze betekenen die eigentijdse ontwikkelingen dat het beeld niet langer is beperkt tot het boek, maar het zich ook kan manifesteren in animatie, film of theater. En zo is de moderne illustrator een allround beeldend vormgever, die net als honderd jaar geleden, zich op een heel breed terrein begeeft, maar wel zelf bepaalt "of hij zich van de toeschouwer af of juist naar de toeschouwer toe begeeft". Het is een mooie conclusie na een mooie en unieke analyse van ruim honderd jaar Nederlandse illustratiekunst, die, hoe kan het ook anders, wordt gedragen door heel veel beeldmateriaal. En ja, kijken doet lezen.

MIRJAM NOORDUIJN

SASKIA DE BODT, *De verbeelders – Nederlandse
boekillustratie in de twintigste eeuw*, Vantilt, Nijmegen,
2014, 327 p.

In Museum Meermanno in Den Haag is nog tot en met
17 mei 2015 *De verbeelders* te zien. Deze expositie volgt in
zes zalen de chronologische opzet van De Bodts
gelijknamige studie en presenteert de ontwikkeling van
de Nederlandse boekillustratie vanaf het eind van de
negentiende eeuw tot op heden. Meer informatie:
www.meermanno.nl.
